

İstanbul'da Suriçi'nde Kadınlar Tarafından Kurulan Vakıflar: 1750-1800

Asuman AYDIN*

*Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, YÖK 100/2000 Doktora Öğrencisi. Konya
Türkiye

Makale Bilgisi

Makale Geçmişi

Geliş Tarihi: 07.05.2024

Kabul Tarihi: 03.07.2024

Yayın Tarihi: 21.09.2024

Anahtar Kelimeler:

Kadın,
Vakıf,
Mahkeme,
Sosyal Hayat,
Osmanlı Devleti,
İstanbul.

ÖZ

İnsanın çevre algısı, duyarlılığı, birlik hissi, sorumluluk bilinci gibi insanî tavrını anlamak için toplum içinde öne çıkan davranışlarını incelemek gerekir. Ancak kadınlar söz konusu olduğunda bunu tespit edebilmek sanıldığı kadar kolay değildir, zira resmî kayıtlar toplumun arka planında yer alan kadınlardan pek bahsetmezler. Bu noktada vakıflar eşsiz veriler sunan kaynaklar olarak karşımıza çıkar. Osmanlı'nın klasik devrinde, siyasi organizasyonda sosyal yapıyı güçlendirecek organlar bulunmadığından bu konudaki açığı toplumsal tabakanın üstünde yer alan yönetici sınıf ve hanedan erbabının üstlendiğini görürüz. Bu sorumluluk vakıf müessesesi yoluyla alınmış, özellikle İstanbul'un fethinin ardından geniş külliyelerin inşa edilmesiyle ortak alanlar yaratılmış ve bu alanlar toplumu bir araya getiren faaliyetlerin merkezleri olmuştur. Kadın-erkek, zengin-fakir fark etmeksizin Osmanlı tebaası olan herkese açık olan vakıf kurumu, geniş kitleler tarafından, dönemin toplumsal ihtiyaçları veya vakfın kişisel gereksinimleri çerçevesinde kullanılmıştır. Bu çalışma İstanbul'da yaşayan kadınların vakıflar yoluyla hangi faaliyetlerde etkin görev aldığını göstermek amacıyla kaleme alınmıştır. Çalışmamızda 1750-1800 yılları arasındaki mahkeme kayıtları yani İstanbul Şer'iyye Sicilleri incelenmiştir. Bu mahkemeler Suriçi'nde bulunan İstanbul Mahkemesi, İstanbul Bab Mahkemesi, Kısım-i Askeriye Mahkemesi, Evkâf Müfettişliği Mahkemesi, Davudpaşa Mahkemesi, Balat Mahkemesi olup, kadın vakıfların öncelik verdiği konular anlaşılmasına çalışılmış ve Coğrafi Bilgi Sistemleri'nden ArcGIS programı kullanılarak vakıf kurucuların yaşadıkları mahalleler haritalandırılmıştır.

Waqfs Established by Women in Suriçi Istanbul: 1750-1800

Article Info

Article History

Received: 07.05.2024

Accepted: 03.07.2024

Published: 21.09.2024

Keywords:

Woman,
Waqf,
Court,
Social Life,
Ottoman Empire,
Istanbul.

ABSTRACT

In order to understand human attitudes such as environmental perception, sensitivity, sense of unity, and sense of responsibility, it is necessary to examine their prominent behaviors within society. However, when it comes to women, it is not as easy to discern, as official records often do not mention women who are in the background of society. At this point, foundations emerge as unique sources offering data. In the classical period of the Ottoman Empire, due to the absence of political organizations strengthening social structure, this gap was filled by the ruling class and dynasty professionals positioned above the societal strata. This responsibility was assumed through the waqf institution, especially after the conquest of Istanbul, with the construction of extensive complexes creating common areas that became centers for activities bringing the society together. The waqf institution, open to all Ottoman subjects regardless of gender or wealth, was utilized by wide masses either in line with the societal needs of the period or the personal requirements of the waqf. This study is written with the aim of demonstrating the active roles of women living in Istanbul through waqfs. In our study, court records from 1750-1800, namely the Istanbul Sharia Registers, have been examined. These courts include the Istanbul Court located in Suriçi, Istanbul Bab Court, Kısım-i Askeriye Court, Evkâf Inspectorate Court, Davudpaşa Court, and Balat Court, with an attempt to understand the topics prioritized by female waqfs. Additionally, the neighborhoods where waqf founders lived have been mapped using Geographic Information Systems and the ArcGIS program.

To cite this article:

Aydın, A. (2024). İstanbul'da Suriçi'nde Kadınlar Tarafından Kurulan Vakıflar: 1750-1800. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 8(Kadın Özel Sayısı), Sayfa 71-85. <https://doi.org/10.51117/metder.2024.62>

*Corresponding Author: Asuman Aydın, asumanaltmaydn@gmail.com

GİRİŞ

18. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da yaşayan kadınlar vakıf kurmak istediklerinde mahkemeye başvurur ve mülklerinin vakfedildiğini tescil ettirirlerdi. İstanbul'da bu amaç doğrultusunda başvuru yapılan birden fazla mahkeme vardı. Bunlardan biri şehirde fetihten hemen sonra kurulan İstanbul kadılığı idi. Ardından Bilad-ı Selase adıyla birbirinden bağımsız üç kadılık daha ilave edilerek kaza idaresi dört kadılık halinde teşkilatlandırılmıştır. Bunlar; İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar Kadılığı'dır. Bu dört kadılık mevleviyet derecesinde büyük kadılık statüsünde¹ olsa da zamanla genişleyen şehrin geniş coğrafyasında dört mahkemenin yeterli olması mümkün olmadı. Bu sebeple iş yükünün azaltılması için naibli yardımcı mahkemeler kuruldu. İstanbul'da 27'ye çıkan mahkemelerin yedisi İstanbul Suriçi'nde bulunuyordu (İpşirli, 2024). Çalışmamıza konu olan kadınlar İstanbul Mahkemesi, İstanbul Bab Mahkemesi, Kısmet-i Askerîye Mahkemesi, Evkâf Müfettişliği Mahkemesi, Davudpaşa Mahkemesi, Balat Mahkemesi'ne başvurmuşlardır. Bu kadınlar mülkünü vakfetmek üzere niyetlendikten sonra kendisine uygun mahkemeyi de seçerlerdi. Örneğin sarayla bağlantısı olanlar Evkâf Müfettişliği Mahkemesi'ne, askerî kimliğe sahip biri ile münasebette bulunanlar Kısmet-i Askerîye Mahkemesi'ne, gayrimüslim cemaate mensup olanlar kendi cemaatlerinin mahkemesine (bu çalışmamızda Davudpaşa Mahkemesi) giderdi. Sair sıradan halk ise İstanbul Mahkemesi, İstanbul Bab Mahkemesi² veya buldukları coğrafyalardaki mahkemelere başvururlardı.

Kadınların servet edinme süreçleri dört temel yöntemle gerçekleşirdi: babalarından veya eşlerinden kalan miras yoluyla, eşleri ya da yakın çevreleri tarafından kendilerine hibe edilen gayrimenkul veya menkul mallarla, evlilikleri sırasında eşlerinin taahhüt ettiği mihr yoluyla ve çalışma hayatına dahil olarak elde ettikleri gelirler sayesinde. Bahse konu olan kadınlar servetlerini istedikleri gibi yönetme hakkına sahip olduklarından vakıf kurarken de şartları kendi lehlerine /yazarak yaşamlarını güvence altına almayı da bilmişlerdir. Bu yolla varlıklarını devlet müsaderesine karşı korurken aynı zamanda topluma da hizmet etmişlerdir.

Batılı oryantalist düşüncenin³ öne sürdüğü “evlerine kapanan kadın” profilinin aksine kadınların toplumsal hayatta etkin rol oynadıklarını, ekonomik hayata katıldıklarını gösteren önemli çalışmalar yapılmış, özellikle vakıf kurumunun bu etkileşimde önemli araçlardan biri olduğu gösterilmiştir (Bulut, 2007: 429). Son zamanların popüler konularından biri olan kadın çalışmaları birçok araştırmacının dikkatini çekerken bu alanda tercih edilen çalışmalardan biri kadın vakıflarının toplumsal hayattaki rolleri olmuştur. Hüseyin Çınar'ın *Osmanlı Toplumunda Vakıf Kuran Kadınlar* adlı çalışması sayısal verileri içermesi bakımından önemlidir. Osmanlı dönemindeki kadın vakıf kurucuların oranını ayrıntılı bir şekilde verirken Osmanlı dönemi vakıfların en az % 15'inin kadınlar tarafından kurulduğunu söyler. Bu oran şehirlerde % 10 ila % 50 arasında değişmektedir. Leslie P. Pierce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar* adlı eserinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal, kültürel tarihine odaklanmıştır. Vakıf çalışmalarında öncü sayılan Bahaeddin Yediyıldız ise *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi: Bir Sosyal Tarih İncelemesi* adlı kitabında vakıf kültürünü ve bu kültürün topluma yansımalarını aktarmıştır. (Yediyıldız, 2003; Çınar, 2018; Pierce, 2012). Vakıf eserler bakımından zengin olan Osmanlı imparatorluğu üzerine yapılan çalışmalar ve doğal olarak kadınların kurduğu vakıflar hakkında yazılan eserler bugüne kadar zengin bir literatür oluşturmuştur. Özellikle

¹ Kazaskerlik makamına gelebilmek için mevleviyet derecesinde bulunan mahkemelerde görev almak gerekirdi. Mevleviyet Kadılıkları için bkz. İlber Ortaylı, *Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Ankara 1994, s. 74.

² Büyük şehirlerde (Kahire, Şam, Bağdat, Selanik) mahkemelerin işlerinin çokluğu sebebiyle bab mahkemeleri olur, mahkemenin yetişemediği yerlerde ona vekaleten yardım eder, dava dinler, karar verir. Bu bakımdan İstanbul Bab Mahkemesi'nin işlerinde İstanbul Mahkemesi'ne yardımcı olduğu görülmektedir

³ İslamafobi ve Oryantalist düşünce yapısı özellikle 18. yüzyılda önem kazanmış ve batıların doğu figürünü Osmanlılar üzerinden değerlendirmesi halinde ilerlemiştir. Daha geniş manasıyla Doğu-Batı arasında ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayalı bir düşünce biçimidir. Detaylı bilgi için bkz. Hüsnü Ezber Bodur, *Batı'da İslam Karşıtlığının İcat Edilmiş Dili Olarak İslamafobi*, İlahiyat Akademi Dergisi, s. 72.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yayınladığı Vakıflar Dergisi bu alanda nitelikli yazılara ev sahipliği yapmaktadır.

Bu çalışmada ise, devletin klasik döneme kıyasla ekonomik açıdan zorlandığı 1750-1800 yılları arasında kurulan kadın vakıflarına odaklanılmıştır. İstanbul Suriçi'nde vakfını tescil ettiren kadınlara ait toplamda 200 adet vakfiye senedi tespit edilmiştir. Bunlardan 63'ü parasını, 8'i parası ve gayrimenkulünü, 127'si ise gayrimenkul malını vakfetmiştir. Mülklerin vakıf senetleri toplumun farklı katmanlarında bulunan kadınların mallarını nasıl yönettiklerini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu amaçla mahkemeler ayrı ele alınacak, kadınların neye göre bu mahkemeleri tercih ettikleri anlaşılmaya çalışılacaktır. Bununla birlikte yeri tespit edilen vakıflar harita üzerinde gösterilerek Suriçi'ndeki yoğunlukları tespit edilecektir.

İstanbul Mahkemesi ve İstanbul Bab Mahkemesi'nde Kadın Vâkıflar

Osmanlı Devleti'nde, mevleviyetlerin en yükseği İstanbul kadılığı idi. İstanbul kadısı, İstanbul Mahkemesi'nde davaları dinler ve karara bağlardı (Özyalvaç, 2023, s. 245). Mahkemeye başvuruda bulunacak kişiler davanın görülmesi için İstanbul kadısının resmî işlerini gördüğü mekânına giderdi. Mahkemelerin görev yerleri 19. yüzyıla değin değişiklik göstermiştir. Bunun nedeni özel kamusal alan anlayışının bulunmayışı ve konakların selamlık kısmının resmî işlere tahsis edilebilmesiydi. Bu nedenle yeni kadı ataması yapıldıkça mahkemenin yeri değişebilmiştir (Uzunçarşılı, 1988, s. 139). Kaynaklarda mahkemenin bulunduğu yer tespit edilemediğinden İstanbul kadısının konağının mahkeme olarak kullanıldığını düşünebiliriz. Bir diğer mahkeme ise İstanbul Bab Mahkemesi adını taşır. Bu mahkemeye başkentteki nüfus yoğunluğu ve davaların çokluğu sebebiyle ihtiyaç duyulmuş, İstanbul kadısının yükünü hafifletmek için kurulmuştur. Bir diğer deyişle naibli mahkemelerdendir.

İlgili dönemde İstanbul Mahkemesi ile İstanbul Bab Mahkemesi'ne giderek vakfını tescil ettiren kadınların sayısı 51'dir. Bu kadınların 7'si İstanbul Mahkemesi'ne, 44'ü İstanbul Bab Mahkemesi'ne başvurmuştur. Hepsini bir arada değerlendirdiğimizde bu vakıfların 12'si para vakfı niteliğindedir. Para vakıflarında en yüksek miktar 2500 kuruş (İSTM., ŞSC.02, d.237, s.30b-31b) olup diğerleri 1500-90 kuruş (İSTM., ŞSC., 02, d.204, s.87a-b; İSTM., ŞSC.02, d.260, s.77b-78a) arasındaki değerlerde değişmektedir. Gayrimenkul mülkleri değerlendirildiğinde, 22 kişi bir adet ev, 1 kişi beş adet dükkan, 1 kişi yoğurthane, 1 kişi kayıkthane, 3 kişi arsa, 1 kişi ev ve arsa, 1 kişi bahçe ve ev, 1 kişi ev ve çiftlik, 1 kişi de ev ve çeşme vakfetmiştir.

İstanbul Mahkemesi'ne vakfını tescil ettiren yedi kadından 3'ü para vakfı kurmuştur. En yüksek değere sahip olan 8000 kuruş (İSTM., ŞSC.01, d.55, s.123b-125a) iken, diğer 1 kişi 2000 kuruş (İSTM., ŞSC.01, d.33, s.54b-55a), en az miktarda bağış yapan ise 500 kuruş (İSTM., ŞSC.01, d.31, s.82b-83a) vakfetmiştir. Vakfiye senetleri incelendiğinde, para vakfı tesis eden kadınların belirgin eğilimleri görülmektedir. Genellikle vakfettikleri paraların dönemin faiz oranlarına göre işletilmesini istemiş ve hasıl olan senelik gelirden öncelikle kendi ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamışlardır. Vefat etmeleri durumunda vakfın geliri var ise çocuklarına, soy tükendiğinde ise bir din görevlisi, müderris veya cami ihtiyaçlarına tahsis edilmiştir. Vakfiye şartlarında da benzerlik dikkati çeker. Mum, kandil yağı gibi cami ihtiyaçlarının temini veya cami ve çeşme onarımları gibi konular, kadın vakıf kurucularının öncelik verdikleri hususlar olmuştur. Her kadın vakfın yönetimini ve vakfiyeyi düzenlenme hakkını sağlığında kendi elinde bulundurmaya özen göstermiştir. Bu sebeple zaman zaman vakıf şartlarını yeniden ele almış, ek gelir eklemiş ya da şartları değiştirebilmişlerdir.

Vakıf kuruluşunda önemli olan unsurlardan biri, vakfın devamlılığını sağlamak olduğundan daha önce kurulan vakıflara akar iştirası, vakfın tamiri veya vakfa zam adı altında çeşitli menkul ve gayrimenkul mallarını ilave etmişlerdir. İncelenen dönemde 51 kadından 8'inin vakfı bu niteliktedir.

Vakfiyelerde dikkati çeken bir diğer husus kadınların unvanları ile mal varlıkları arasındaki ilişkidir.

Örneğin, 51 kadından 4'ü "Şerife" unvanı ile anılır ve 2'si paşa kızıdır. Bu kadınların vakıflarındaki mülklerin ederi genellikle orta halli Osmanlı kadınlarınınkine kıyasla daha yüksek ölçektir. Varlıklı kadınların vakıfları ile diğerlerinin arasındaki tek fark bu olabileceği gibi şartlar kısmına baktığımızda benzer istekler öne sürmüşlerdir. Örneğin hayatta oldukları süre boyunca öncelikli olarak kendi ihtiyaçlarını gözetmişlerdir. Vefatlarından sonra ise geliri evlatlarına ve nesillerinin tükenmesi durumunda bir din görevlisine tahsis etmiş ya da mektep veya cami ihtiyaçlarının giderilmesini şart koşmuşlardır. Böylece vakıf mülk aracılığı ile İstanbul'da yaşayan hanımlar kendi aileleri başta olmak üzere gelecek nesilleri de düşünmüş, bir noktada soy devam etmez ise çevrelerinin vakıf eserden faydalanmasını istemişlerdir.

Evkâf-ı Hümâyun Müfettişliği Mahkemesi'nde Kadın Vâkıflar

Padişah, ailesi ve sarayla bağlantısı olan kişilerin tesis ettiği vakıfların resmî olarak kurulduğu mahkeme Evkâf-ı Hümâyun Müfettişliği Mahkemesi olmuştur. Üst sınıf mensupları tarafından kurulduğu için burada büyük ölçekli vakıflarla karşılaşırız. 18. yüzyılın ikinci yarısında 116 kadın Evkaf/ Evkâf Müfettişliği Mahkemesi'ne başvurmuştur. Bu grubun kadın profili İstanbul'un üst tabakasını yansıtan hanedan mensubu sultanlar, baba adı Abdullah olarak kayıtlı cariyelerle bir vesile ile sarayla bağlantısı bulunan kadınlardır.

Hanedan mensubu kadınlar önemli ölçüde servet sahibi olduklarından hayırsever kişiliklerini öne çıkarırken konumlarına yakışır faaliyetlerde bulunmuşlardır. Kendilerini öne çıkaran, rol model olmalarını sağlayan büyük külliye bu dönemde görmesek de dikkati çeken ölçüde vakıflar kurarak adlarından bahsettirmeyi bilmişlerdir. İncelediğimiz dönemin önemli sultanlarından biri II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultan'dır. Fehmettin Başar'ın Safiye Sultan'ın vakıflarını kaydettiği çalışmasında; Ayasofya, Fatih, Beyazıt ve Valide Sultan Camilerine müderrislik, vaizlik, duacılık görevlileri tayin edip maaşlarının vakfından karşılanmasını şart ettiğini, ayrıca ilk vakfiye suretinin dışında vakıf gelirlerini arttırmak ve görevlileri düzenlemek amacıyla dokuz adet zeyl vakfiyesinin bulunduğunu söyler (Başar, 2019, s. 124). İncelememizde ise sultanın Evkâf Müfettişliği Mahkemesi'ne yansıyan dört adet vakıf kaydının bulunduğunu gördük. Bunlardan birinde önceden kurulmuş olan vakfına anne ve babasının ruhuna kuran okunmasını şart koşarken (İSTM., ŞSC.04, d.148, s. 59-60) diğer üç kayıta önceki vakıflarına zam yaptığını şart koşar ve Haremeyn vakıflarına ve Mekke fukarasına gelirlerin harcanmasını şart koşar (İSTM., ŞSC.04, d.148, s.185; İSTM., ŞSC.04., d.151, s.112; İSTM., ŞSC.04., d.154, s. 147).

Bu mahkemede karşımıza çıkan bir diğer hanım sultan III. Ahmet'in kızı Saliha Sultan'dır (Güler ve Özdamar, 2021, s. 122-126). Saliha Sultan'ın 1776 tarihli iki adet vakfiye kaydı, önceki vakıfların şartındaki düzenlemeler ile ilgilidir. İlkinde (12 Mart 1776 yılındaki düzenleme) tevliyet şartı eklemiştir. Tevliyet vazifesi mütevellî elindeyken 20 akçe ücret ile tevliyetin kendisine verilmesini istemiş ve vefatından sonra evladına, nesli son bulduğunda ise mütevellî eliyle fukaraya dağıtılmasını şart koşmuştur. Ayrıca vakfın mütevellîliği ile tevliyet cihetini ayırmıştır (İSTM., ŞSC.04., d.195, s.89a-90a). İkinci kayıt yaklaşık bir ay sonra yazılmıştır (11 Nisan 1776). Bunu ikamet yeri olan Divanyolu Rüstem Paşa Mahallesi'ndeki sarayında gerçekleştirmiştir. Vakfiye suretine ek akar eklemiştir, hayır olarak ulemaya destek sağlamış ve vakfın mütevellîsini değiştirerek kethüdası ve kapıcıbaşı olan Ali Bey'i atamıştır (İSTM., ŞSC.04., d.195, s.94a-b).

Aynı dönemde karşımıza çıkan bir diğer hanım sultan III. Selim'in annesi ve III. Mustafa'nın eşi Mihrişah Valide Sultan'dır (Kala ve Akarçeşme, 2019: 19). Mihrişah Sultan'ın ilk vakfiye kaydı 30 Nisan 1790 tarihlidir (İncelediğimiz dönem içinde olmasına rağmen ana kaynak olarak Şeriyye sicillerini değerlendirdiğimizden ilk vakfiye kaydını göremedik). Mahkeme kayıtlarına yansıyan vakfiye suretlerinde yeni düzenlemeler yapılmış, ek şartlar getirilmiş ve akar eklenmiştir. 4 adet olan zeyl vakfiyelerden 20 Eylül 1792 tarihli vakfiyede, vefat eden kızları Hibetullah ve Fatma Sultan'ın ruhları için Üsküdar ve İhsaniye'de inşa ettirdiği içme suyu sağlayan 2 adet çeşme vakfettiği,

vazifelendirilen “tasdâr” adlı çeşme görevlisi ve su yolcusunun ücretlerinin tayin edildiği yazılıdır (İSTM., ŞSC.04., d.249, s.150-152). 22 Ekim 1794 tarihli zeyl vakfiyesinde eski vakfiyesinde; Mehmet Paşa Cami, Sıbyan Mektebi ve akar için vakfettiği çiftlik malına atıfta bulunulmuş ve yeni düzenleme ile vefat eden kızları için her yıl Rebiülevvel ayında mevlüd okutulması şartı eklemiştir. (İSTM., ŞSC.04., d.256, s.78). 16 Kasım 1796 tarihli vakfiye kaydında ise vakfedilmiş imaret ve diğer hayır kurumlarını zikrettikten sonra vakıfların temizlenmesi için yeni akar sağlanmış ve şartlar yazılmıştır (İSTM., ŞSC.04., d.258, s.168).

18. yüzyıl, Osmanlı açısından sosyal ve ekonomik krizin üst seviyelerde hissedildiği bir dönemdi. Uzun süren savaşlarda alınan yenilgiler bir yandan maddi yük oluştururken yüksek enflasyon, göçmenler, işsizlik halk üzerinde büyük bir finansal zorluk meydana getirmişti. Özellikle yüksek enflasyon en çok vakıfları etkiliyordu. Enflasyondan etkilenen vakıflardan biri de Nazperver Hatun'un vakfidir. Vakfiye 2 Nisan 1800 tarihlidir. Bu zeyl vakfiye kaydında III. Selim'in dadısı ve harem haznedarı olan Nazperver Kadın'ın 2 Aralık 1769 yılında içme suyu sağlamak için bir çeşme vakfi kurduğunu ancak vakfin, kadının ölümünden sonra giderlerini karşılayamadığı, devamının sağlanabilmesi için Mihrişah Sultan'ın Davudpaşa'da olan çiftlik gelirinin bir kısmının bu vakfa verilmiş olduğu yazılıdır. Şartlar arasında ise sıbyana giyecek dağıtılması vardır. Sultanların saray dışındaki hayata gösterdikleri ilgiyi Mihrişah Sultan'ın 1799'da tescil ettirdiği mektep ve dükkan vakfının şartlarına eğitim gören çocukların giyim masraflarına ayırmasından anlıyoruz (İSTM., ŞSC.04., d.262, s.53-54). Ayrıca eski vakıflarına zam yapılması ve vakıfların temizliği için kurulan vakıflar, vakfin devamlılığına vurgu yapmaktadır. Buradaki ana gaye vakfin döngüsünü sağlamaktır.

Hanedan mensubu kadınlardan bir diğeri, III. Ahmet'in kızı olan Ayşe Sultan'dır. Ayşe Sultan, ilk vakfiyesini 1743 yılında tescil ettirmiş ve İstanbul'da saray civarında çeşme inşa ettirerek gelirini sağlamak için çiftlik, bostan, bahçe ve değirmen vakfetmiştir. Elimizdeki mahkeme kaydı vakfiye için yazılan zeyl kaydı olup yeniden düzenlemeyi içerir. Düzenleme Ayşe Sultan'ın vefatından (1775) sonrasına aittir ve vakıf şartları değiştirilmiştir. Şartlar arasında Ayşe Sultan'ın ruhu için her gün 30 kişi tarafından birer cüz kuran okunması vardır (İSTM., ŞSC.04., d.195, s.76a-b).

Eski vakfına düzenleme getiren bir diğer üst sınıf mensubu, Safiye Sultan'ın kızı Zahide Hatun Sultan'dır ve kendisi Ebubekir Paşa'nın oğlu Hacı Süleyman ile evlidir. Zeyl vakfiyesinde beş adet ev ve bahçesini vakfettiği belirtilir. Geniş araziler üzerine kurulu bu evlerin her biri iki kattan oluşur ve bahçelerinde meyveli ve meyvesiz ağaçlar vardır. Vakfiye şartında, vakıf Zahide Hatun'un kendisine, sonra evladlarına, utekasına ve ardından onların evlatlarına bırakılmıştır (İSTM., ŞSC.04., d.195, s.8b-10a). Zahide Sultan'ın Safiye Sultan'ın tek evladının olduğu ve Zahide Sultan'ın 1790 yılındaki ölümünden sonra aile nesillerinin tükendiği, bu sebeple vakıfların idaresinin Hamidiyye Vakfı mütevellisine devredildiği ile ilgili Uluçay'ın verdiği bilgi bu belge ile örtüşmemektedir (Uluçay, 2011). Zahide Hatun'un neslinin son bulmadığını açıkça göstermektedir. Zahide Hatun'un⁴ bir diğer vakfiyesi 6 Haziran 1782 tarihli zeyl vakfiyedir. Düzenleme yapılan vakfiyede bir çiftlik ve bir arazi vakfedildiği görülmektedir ve şartlarında ise gelirin utekasına ve Haremeyn fukarasına aktarılması vardır (Beydilli, 1999: 75; İSTM., ŞSC.04., d.211, s.29b-30a).

Hanedan mensubu olmayan ancak sarayda yaşayan bir diğer kadın grubu cariyelerdir. Bunlar köle olarak saraya getirilir, yeteneklerine göre eğitim alır, saray adabı öğrenirlerdi. İçlerinden şanslı olanları padişaha odalık olarak sunulurdu ve erkek çocuğu doğurmaları halinde harem en yetkili mevki olan Valide Sultanlığa kadar yükselebilenlerdi (Argit, 2017, s. 71). Diğer yandan usta, kalfa kethüda gibi

⁴ Safiye Sultan, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın oğlu Ali Paşa, Mirza Mehmet Paşa ve Ebubekir Paşa ile olmak üzere toplamda üç evlilik gerçekleştirmiştir. Kemal Beydilli, Şehzade Elçisi Safiyesultanzade: İshak Bey adlı makalesinde elindeki veriler dahilinde kızının babasının kesin olarak bilinmediğini belirterek, Safiye Sultan'ın ilk evliliğinden olan kızı şeklinde yorumlamıştır. Ancak incelediğimiz dönemde yer alan Zahide Hatun'a ait, 6 Haziran 1782 senesindeki vakfiye kaydında baba adı Mirza Mehmet Paşa olarak kaydedilmiştir.

görevleri üstlenebilir ya da temizlik, çamaşır ve yemek gibi alt grup hizmetlerinde çalışabilirlerdi. Haliyle görevlerine göre gelir kaynağına sahip olmaları kurdukları vakıflara da yansımış, vakıflar farklı şekillerde tezahür etmiştir. Kalfa ve usta unvanına sahip kadınlar gelirleri doğrultusunda cami, mektep, çeşme gibi kurumlar vakfederken, geliri daha az olanlar düşük seviyede para veya mütevazi evler vakfederek ölümlerinden sonra ruhlarına bir hayır kapısı açmayı istemişlerdir.

Evkâf müfettişliği Mahkemesi'ne vakfını tescil ettiren 116 kişinin 47'si baba adı Abdullah olarak kayıtlı cariyelerdir. 15'i para, 32'si çeşitli sayıda ev, dükkan, hamam, çiftlik gibi gayrimenkuller vakfetmiştir. Para vakıfları arasındaki en yüksek birim 4000 kuruş olup, diğerleri 2500 ila 250 kuruş arasındaki değerlerde değişmektedir. Gayrimenkul ve menkul malını aynı anda vakfeden dört cariyenin ikisi ev ve para, biri çeşme ve para, bir diğeri ise dükkan ve para vakfetmiştir.

Gayrimenkullerini vakfeden cariyeye sayısı ise 32'dir. Bunların 2'si üç adet evini vakfederken bir başka 2'si iki adet evini vakfetmiştir. 10 kişi ise Suriçi'nde çeşitli mahallelerde bulunan bir adet evini vakfetmiştir. Diğer bir gayrimenkul çeşidi olarak 5 cariyeye çiftlik, (İSTM., ŞSC.04., d.258, s.102-104; d.264, s.11-12; d.173, s.50a-b; d.161, s.70; d.148, s.196) 2 cariyeye dükkan, (İSTM., ŞSC.04., d.162, s.53-54; d.180, s.115a) 2 cariyeye ev ve hamam, (İSTM., ŞSC.04., d.179, s.199-200; d.180, s.4b-5a) 1 cariyeye ev ve çeşme, (İSTM., ŞSC.04., d.188, s.77b-78a; d.246, s.66) 1 cariyeye zeytin ve incir bahçesi, (İSTM., ŞSC.04., d.195, s.24a) 1 cariyeye ev ve mektep, (İSTM., ŞSC.04., d.183, s.55) 1 cariyeye de evlenme odaları vakfetmiştir⁵ (İSTM., ŞSC.04., d.209, s.23a-b). Bu kadınların vakıflarına bakıldığında daha üst rütbeye sahip olan cariyeler olduklarını görüyoruz.

Para ya da gayrimenkul vakıfların şartlarında, gelirler mirasçısı olmayan cariyelerde hayatta olduğu sürece kendisine verilmesi istenmiştir. Mirasçısı olmayan cariyeler, kurdukları para ya da gayrimenkul vakıfların şartları arasına hayatta oldukları sürece gelirlerin kendilerine verilmesi şartını eklemişlerdir. Kendilerinden sonra ise gelirlerin imam ya da mütevellî gibi görevlilere bağlanmasını, Medine fukarası ya da Müslüman fukaralara sarf edilmesini istemişler ve ruhlarına dua edilmesini de yine şartlara eklemişlerdir.

Azad edilerek evlendirilen cariyeler de vardı. Bunların sarayla bağları kopartılmaz, vakıfları Evkâf-ı Hümâyün Müfettişliği Mahkemesi'nde kaydedilirdi. Evlatları olan bu eski harem mensuplarının kurdukları vakıfların şartlarında, gelirlerin hayatta oldukları müddetçe kendilerine, ardından nesli son bulana kadar evlatlarına ve ardından fukaraya verilmesi şart koşulmuştur. Bu durum geride kalan aile fertlerinin sıkıntı çekmemesi ve ekonomik sorunlar yaşamamaları için alınan önlemlerden biriydi.

Bu mahkemeye başvuran bir diğer grup paşa kızları ve eşleri, Ehl-i Beyt soyundan gelen "şerife" lakaplı kadınlar ile bir şekilde sarayla yolları kesişen yüksek statü sahibi kadınlardı. 18. yüzyılın ikinci yarısında bu gruptan toplam 54 kadının vakfı tespit edilmiştir. Bunların 17'si para, 4'ü hem para hem gayrimenkul, 33'ü ise çeşitli gayrimenkullerini vakfetmişlerdir. Para vakıflarında en yüksek meblağ 10.000 kuruş olup, diğer meblağlar 8500 ila 500 kuruş arasında değişmektedir. Para ve gayrimenkulünü aynı anda vakfedenlere baktığımızda 2 kişi 5000 kuruş ve cami, 1 kişi 1000 kuruş ve çeşme, 1 kişi de vakfına zam olarak akar ve ev vakfetmiştir. Gayrimenkul vakıflarında 13 kişi bir adet ev, 1 kişi üç adet ev, 1 kişi cami, 2 kişi ev ve çeşme, 1 kişi iki dükkan, ev ve bahçe, 1 kişi mektep ve çeşme, 1 kişi dükkan ve mektep, 1 kişi ev, fırın ve değirmen, 1 kişi bahçe, 1 kişi arsa, 1 kişi bağ, 1 kişi çiftlik ve odalar ve 1 kişi köşk ve bahçe vakfetmiştir. Vakfın gelirini sağlayan gayrimenkul ve menkuller kişilerin servetleri ile doğru orantılı şekillenmiştir. Vakıf kurucuların vakfiyelerinde belirledikleri şartlarla her birinin öncelikle vakfın gelirini hayatta oldukları sürede kendilerine aktarılmasını, ardından evladı varsa çocuklarına ardından mektep, cami görevlilerine verilmesini istemişler, nihayetinde ruhlarına dua ve hatim okunması şartını getirerek vakıflarını tescil ettirmişlerdir (İSTM., ŞSC.04., d.244, s.84-85; d.261,

⁵ Evlenme odaları ile ilgili bilgiye ulaşılamamıştır.

s.242-245; d.245, s.39; d.220, s.30a-b; d.193, s.82a-b; d.238, s.79-81; d.180, s.115; d.180, s.70b; d.175, s.152-153; d.169, s.12b-13a; d.148, s.201; d.183, s.55a; d.261, s.118-119; d.280, s.14-15).

Bu mahkemede kayıtlı vakıfların bir bölümünün ise Mekke ve Medine'deki Haremeyn vakıfları için kurulduğunu görüyoruz. Osmanlı kadınları arasında Mekke ve Medine'de vakıf tesis etmek veya vakıf gelirini bu kutsal beldelere göndermek büyük bir prestij sağlardı. Safiye Sultan 1755'teki zeyl vakfiye kaydında vakfına zam yapmış ve Mekke'ye Sikke-i hasene şartı koşmuştur (İSTM., ŞSC.04., d.151, s.112).

Kısmet-i Askerîye Mahkemesi'nde Kadın Vâkıflar

Osmanlı toplumunda yönetici ve askeri sınıfı oluşturan umera ve ulema sınıfı olarak adlandırılan kişiler, sahip oldukları mali imkanlar dahilinde padişah ve hanedan mensuplarından sonra en fazla vakıf kuran grubu oluşturmaktadır. Ümera ve ulema sınıflarına mensup bu kişilerin eşleri, kızları, valideleri ve bir şekilde bu sınıfa mensup kişilerle bağları olanlar vakıflarını Kısmet-i Askerîye Mahkemesi'nde tescil ettirmişlerdir.

Bu mahkemeye dokuz kadın başvurmuştur. Söz konusu vakıfların beşi para, dördü gayrimenkul vakıftır. Para vakıfları arasında en yüksek meblağ 5000 kuruşken (İSTM., ŞSC.05, d.275, s.46b-47a) diğerleri 600-500 kuruş arasındaki değerlerde değişir (İSTM., ŞSC.05, d.300, s.59a-b). Gayrimenkulün ikisi dükkan, ikisi evdir. Bu kadınların 7'si ümera, 1'i ulema sınıfına mensuptur. Daha yakından baktığımızda şöyle bir tablo karşımıza çıkar: Hacı Ayşe Hatun, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın kızıdır. 18. yüzyılın önemli devlet adamlarından olan Damat İbrahim Paşa'nın, III. Ahmet'in kızı Fatma Sultan ile evliliği bilinmekte ise de Hacı Ayşe Hatun (İSTM., ŞSC.05, d.340, s.50a-b), paşanın Fatma Sultan'dan olan kızı değildir. 1765 tarihli vakfiye kaydında Ayşe Hatun'un vefatından sonra validesi Rukiyye Hatun'un, vekaleten kızının terekesinden kalan 5000 kuruş ile ruhuna hayır için vakıf kurduğunu görüyoruz. Bu meblağın bir kısmıyla Nevşehir'de bir çeşme inşa edilmesini istemiştir. Geri kalanının işletilerek İstanbul'da, Atik İbrahim Paşa Cami'sinde vaaz verilmesinde, ayrıca kızının ruhuna Kuran okunmasında kullanılmasını şart koşturmuştur.

Kendi adına da vakıf tescil ettiren Hacı Rukiyye bint Abdullah (İSTM., ŞSC.05, d.275, s.46b-47a), Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın eşidir. Paşa'nın bu evliliği ile ilgili çok fazla bilgi olmasa da Rukiyye Hatun'un babasının adının Abdullah olması kendisinin azledilen cariyelerden olduğu ve Damat İbrahim Paşa ile evlendirildiği yorumuna imkan verir. Rukiyye Hatun kendi malından İstanbul Kabasakal Mahallesi'ndeki mescidin masrafları için 500 kuruş vakfetmiş ve mütevelliyeye teslim etmiştir.

Fatma Hatun, merhum İsmail Paşa'nın eşidir. Vakfını tescil ettirmek için deniz kenarında bulunan sahilhanesine naib gelmiş ve burada vakfi tescillenmiştir. 600 kuruş vakfeden Fatma Hatun'un bu vakfiyesi zeyl kayıttır. Sultan Mehmed Han Cami yakınındaki çeşme için ek akar eklemiştir, su yolcu şart koşturmuştur. Vakfın mütevelliliği hayatta oldukça kendisine, kendinden sonra vakfiye tescilinde şahit olan Hazinekar Osman Ağa'ya verilmesi şart koşulmuştur. Fatma Hatun'un kocası Saraçhane-i ümeradan olup Kefçe nazıdır (Bölükbaşı, 2024). O da İstanbul Kovacıdede Mahallesi'nde bulunan bir dükkanını vakfetmiş ve hayatta olduğu sürece kendisine ardından nesli son bulana kadar evladına ve ardından fukaraya şart koşturmuştur (İSTM., ŞSC.05, d.328, s.58b-59a).

Vakfiyesi bulunan bir diğer kadın Fatma bint Mehmed Efendi'dir. Hazinekar merhum Hasan Ağa'nın menzilinde yaşarken (vakfiyede bu evde yaşadığının belirtilmesi, Hasan Ağa'nın eşi olmadığına, aralarında ailevi bağ bulunduğuna işaret ediyor olmalıdır) Mimarkemal Mahallesi'nde bulunan evini vakfetmiş, geliri kendisine, ardından evlad-ı nesline ve ardından seccade-nişine şart koşulmuştur (İSTM., ŞSC.05, d.376, s.6a-7a).

Ailesi hakkında bilgiye ulaşamadığımız bir diğer kişi ise Hatice bint Murtaza'dır. İstanbul Baklalı

Mahallesi'ndeki bir evinin kullanımını önce kendisi ardından vaiz, ardından evladı ve utekasına şart koştuğu ailevi bir vakıf kurmuştur (İSTM., ŞSC.05, d.300, s.59a-b).

İlmiye sınıfı bir ailenin mensubu olan Cemile Hatun, Üsküdar Kadısı Mehmet Bin Abdullah Efendi'nin kızıdır. İstanbul'da Hocaüveys Mahallesi'nde bir ev vakfetmiştir. Hayatta olduğu sürece vakfın gelirini kendisine, ardından utekasına ve uteka neslinin son bulması halinde fukaraya dağıtılmasını istemiş, dolayısıyla ailevi bir vakıf kurmuştur (İSTM., ŞSC.05, d.275, s.83b-84a).

Davutpaşa Mahkemesi'nde Kadın Vâkıflar

Bu mahkeme adını, Osmanlı Devleti'ne 14 yılı aşkın süreyle veziriazam olarak hizmet eden “koca” lakaplı Davud Paşa'dan almıştır. Ardında birçok hayrat bırakan paşanın İstanbul'da Avratpazarı yakınında inşa ettirdiği külliyesi meşhurdur. Davud Paşa Mahkemesi de 1485 yılında inşa edilen bu külliyedeki caminin yanında idi (Turan, 1994, s. 37-38). Semavi Eyice, mahkemenin ilk olarak Saraçhanebaşı'nda Dülgerzade Camisi yanında bulunduğunu 1661 senesinde Sultan IV. Murat'ın emriyle Davud Paşa Cami yanına taşındığını söylemektedir (Eyice, 1994, s. 43). 1782 yılında çıkan büyük yangından etkilenince yeri değiştirilmiştir. Taşındığı yer tespit edilemese de, ilerleyen yıllarda Davud Paşa Cami avlusunda kadınlara ait olduğu tespit edilen birçok mezar taşının bulunması ve 19. yüzyıl haritalarında civar bölgedeki bir sokağın “Davut Paşa Mahkemesi” adıyla anılması, yeni binanın eski mahkeme yerine yakın çevrede kurulduğu şeklinde yorumlanabilir (Keçici, 2020, s. 519).

Davut Paşa Mahkemesi'ne vakfını tescil ettiren kadın sayısı 19'dur. Bunlardan 9'u para, 8'i gayrimenkul, 2'si para ile mülk vakfetmiştir. Para vakıfları arasında en yüksek rakama sahip olan vakıf 1500 kuruş iken diğerleri 600-50 kuruş arası değerlerde değişkenlik göstermektedir. Mülk vakıflara baktığımızda 1 kişi dört adet dükkan, 1 kişi bakkal dükkanı, 4 kişi ev, 1 kişi arsa ve 1 kişi de ev ve arsasını vakfetmiştir. Para ile birlikte mülk vakfeden kişilere baktığımızda 1 kişi 1000 kuruş ve çeşme, diğer kişi ise bostan, çeşme ve 500 kuruş nakit vakfetmiştir. Ancak bu iki kişi vakfettikleri nakit meblağları işletme usulü için değil daha önceden yaptırmış oldukları mülklerin tamiri ve vakıflarına ek gelir olarak vakfetmişlerdir (İSTM., ŞSC.05, d.95, s.10b-11a; d.95, s.31b-32a ;d.95, s.2a; d.95, s.44a-45a; d.95, s.41b-42a; d. 1, s.62a; d.95, s.40a-41a; d.95, s.39b-40a; d.95, s.2a-b).

Davut Paşa Mahkemesi'ndeki vakıfların vakfiye şartlarına baktığımızda ise 6'sının zeyl vakfiye kaydı olduğu görülür. Burada kadınlar önceki vakıflarının devamlılığını sağlamak için ek gelir ve ek şartlar ilave etmişlerdir. Bunun yanı sıra 1 kişinin babasının vakfına ek gelir sağladığı, 3 kişinin evlatları için aile vakıfları kurdukları, 1 kişinin eşiyile müşterek oldukları evi kiralanmak üzere vakfettikleri ve gelirini yeniçerilerin 31 bölük olan neferlerine mahsus kışla kapısında her gece yakılan kandilin rugen zeyti için vakfetmişlerdir. Kocasını ve kendisini hayatta oldukça evde kendileri sakin olacakları. Vefatlarından sonra yeniçeri kışlasının hayrına kiralanmasını şart koşmuşlardır (İSTM, ŞSC.08, d.95, s.21a).

Para ve gayrimenkul vakfeden diğer 2 kişi hayatta oldukları sürece kendilerine, vefatlarının ardından mahalle imamı, müezzin, kayyum, müderris, müteveli, vaiz, su yolcu gibi çeşitli görevlerde bulunan kişilere ardından da fukaraya dağıtılmasını istemişler ve tamamen hayrî vakıflar kurmuşlardır.

Para vakfeden 9 kadından 2'si gayrimüslimdir (İSTM., ŞSC.08, d.95, s.29a; d.95, s.47a-b). O dönemde kiliseler masraflarını halkın kurduğu vakıflar aracılığıyla yaptığı/ yapılan yardımlar sayesinde karşılıyordu. Vakıf kurmaları Müslümanlara göre daha farklı kurallara dayalıydı. Vakıf kuracak kişinin menkul veya mülkünü kilise veya manastır adına tescil ettirmesi yasaklanmıştı. Ancak kendi adına tescil ettirdiğinde vakıf kurması mümkün olabiliyordu. Vakıflarının hukuken tescili için temel şart vakfın gelirinin kilise fukarasına bağışlanmasıydı (Akgündüz, 1996, s. 238-239). Müslüman vakıflarında, tescil ettirilen vakıfların bazen bizzat vâkıfı bazen de mirasçıları vazgeçmek için mahkemeye başvurabiliyordu. Ancak bu başvurular reddedilmekteydi. Zimmi vakıflarında bu uygulamada da

değişiklik gözlenmektedir. Vakfı kuran gayrimüslim kişinin mirasçısı tescilin iptali için mahkemeye başvuru yaptığında tescil mahkeme tarafından bozuluyordu (Akgündüz, 1996, s. 239-241). 18. yüzyılın ikinci yarısında, Ermeni milletine mensup olan bu kadınlardan Takuhi bint Zakar(?), 1792 senesinde 250 kuruş, Aranuhi bint Mıgırdıç 1800 senesinde 500 kuruş nakit meblağı, Samatya'da Surp Kevork Kilisesi Ermeni fukarasına, burada eğitim gören sıbyanların giyim ve yemek masraflarına vakfetmişlerdir. Aradan geçen sekiz yılın sonunda her iki vakfiye kaydında yardım edilen kişi sayısı 80 olarak belirtilmiştir.

Balat Mahkemesi'nde Kadın Vâkıflar

Balat Mahkemesi, İstanbul'da Mahkemealtı Caddesi'nde Ferruh Kethüda Cami yanındaydı. Bu cami çeşme, tekke ve mahkeme binasıyla küçük bir külliye şeklindeydi (Tanman, 1992, s. 7-8). Fatih zamanında mescitsiz mahalle olarak anılan Balat, azınlıkların özellikle Yahudilerin yoğun olarak yaşadıkları bir semtti. Fatih döneminden itibaren göçe tabi tutulan bölgenin başta Türkler olmak üzere çeşitli milletlerin yerleştirilmesi ile nüfusu arttırılmıştır.

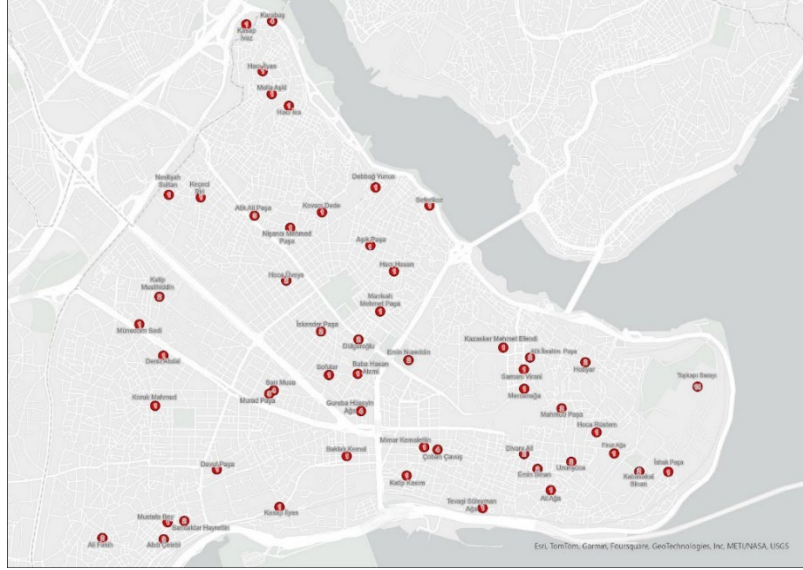
İncelediğimiz dönemde beş kadın vakfını tescil ettirmek için Balat Mahkemesi'ne başvuruda bulunmuştur. Bu kadınlardan 1'i 1000 kuruş parasını, diğer 4'ü çeşitli mülklerini vakfetmişlerdir. Şöyle ki; 1 kişi ev, 1 kişi arsa ve ev, 1 kişi bahçe ve 1 kişi de zaviye ve zaviye arsası içinde bir ev vakfetmiştir (İSTM., ŞŞC.17, d.53, s.39a; d.55, s.102a-b; d.87, s.64a; d.106, s.79a).

Bu vakıfların şartlarını değerlendirdiğimizde zaviye ve arsa içindeki evini vakfeden Ayşe binti Şeyh İbrahim, Keçeçipiri Mahallesi'nde inşa ettirdiği zaviyeyi oğlu Şeyh Mustafa Efendi'nin şeyh olmasını, vefatından sonra küçük oğlu derviş Mehmet'e ve ardından onların evlatlarına, nesli son bulunca zaviye şeyhlerine ve zaviye fukarasına şart koşmuş, ailevi bir vakıf kurmuştur. Ailevi vakıf kuran Emetullah Hatun bir ev ve arsa, Şerife Rabia Hatun da bir ev vakfetmiş, vakfiyelerinde hayatta oldukları müddetçe kendilerine, vefatlarından sonra çocuklarına ve onların evlatlarına nesilleri bitince ise fukaraya şart koşmuşlardır. (İSTM., ŞŞC.,17, d.106, s.79a: d.109, s.72a).

Hatice Hatun, Hatun Sultan Mahallesi'nde bulunan bahçesini vakfetmiş ve kiralanmasını istemiştir. Kira gelirini hayatta oldukça kendisi tasarruf etmek istemiş ve mütevellî atamıştır. Kendisinden sonra mütevellî olan kişiye ve mahalle camisinin müezzinine gelirin verilmesini şart koymuştur. Hatice Hatun'un vakfiyesini hayri vakıflar arasında değerlendirebiliriz. Hayatta olduğu müddetçe geliri kendisine şart koşmuş ardından mütevellî ve müezzin olacak kişilere verilmesini şartlar arasına eklemiştir. Rabia Hatun'un 1000 kuruş para vakfiyesinin yine aynı şekilde hayri vakıf olduğunu söyleyebiliriz. Vakfettiği paranın işletilmesini ve senelik hasıl olan parasını hayatta oldukça kendisi, ardından vaize ve vefat durumunda onların çocuklarının tasarrufuna verilmesini şart koşmuştur. (İSTM., ŞŞC., 17, d.53, s.39a).

Harita 1.

1750-1800 yıllarında İstanbul Suriçi'nde Vakıf Kuran Kadınların Mahalle Yoğunlukları (Haz: Asuman AYDIN)

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin ekonomik problemlerle baş etmek zorunda olduğu 18. yüzyılın ikinci yarısında kadınların Suriçi'nde 200 adet vakıf tescil ettirdiği tespit edilmiştir. Altı mahkemenin kayıtlarında bulunan bu vakıfların dağılımı incelendiğinde 116 vakıf senedi ile en fazla vakfiye kaydının Evkâf-ı Hümâyun Müfettişliği Mahkemesi'nde olduğu görülmüştür. Bu da toplamın % 58'ine denk gelmektedir. İstanbul ve İstanbul Bab Mahkemesi 51 vakıf senedi ile (% 25,5) ikinci sıradadır. Davudpaşa Mahkemesi 19 (% 9,5), Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 9 (% 4,5), Balat Mahkemesi ise 5 (% 2,5) vakfiye kaydına sahiptir. Balat Mahkemesi en az vakıf kaydının olduğu mahkemedir. 18. yüzyılın ikinci yarısında vakıf kuranların çoğunluğunun saray mensubu olması ya da sarayla ilişkili üst kesime mensup kimselerden oluşması dikkate değerdir. Vakfiye senetleri incelendiğinde toplamda 63 (% 31,5) kişinin vakfına zam uygulaması gerçekleştirildiği görülmüştür.

18. yüzyıl Osmanlı açısından sosyal ve ekonomik krizin üst seviyelerde hissedildiği bir dönemdi. Uzun süren savaşlarda alınan yenilgiler bir yandan maddi yük oluştururken, yüksek enflasyon, göçmenler, işsizlik halk üzerinde büyük bir finansal zorluk meydana getirmişti. Özellikle yüksek enflasyon en çok vakıfları etkiliyordu. Vakıfların gelirleri giderlerini karşılayamaz duruma düşüyordu ve bu sebeple vakıflara ek akar sağlanması bu dönemde sık görülen uygulamalardan biri olmuştu. Dönemin bir diğer sorunu ise, giderek artan fakir göçmenler, savaştan kaçan mülteci akınlarının İstanbul'a yönelmesi, deprem, yangın, salgın hastalık gibi felaketlerdi. Sosyal yaşamda büyük bir kriz etkisi yaratan bu sorunlardan en çok etkilenenler ise orta ve alt sınıf Osmanlı halkıydı. İncelediğimiz mahkeme kayıtlarında 86 kadın kurdukları vakıfları kendilerine, evlatlarına ve akrabalarına bırakarak kendilerinin ve nesillerinin geleceklerini garanti altına almıştı.

Osmanlı Devleti'nde orta halli Osmanlı kadınları ve sarayda alt hizmetlerde görevli olan cariyeler, şehirlerde ev, dükkan, bahçe, arsa gibi mal varlıklarına sahiptiler. Bu mal varlıklarını genellikle, miras, mihr veya hibe yoluyla edinmişlerdi. Saray hizmetkârı cariyeler ise buldukları unvanlara göre devletten çeşitli miktarlarda maaş almışlar ve köle olmalarına rağmen mal varlıklarını yönetmeleri üzerinde serbest bırakılmışlardır. Bu durum cariyeleri vakıflar kurmaya yöneltmiş kimisi parasını, kimisi mülkünü vakfetmiştir. Vakfiye senetlerinde aile vakıfları ön plana çıkmıştır. Edindikleri servetlerini hayatta olduğu sürece kendileri kullanmışlar, ardından çocuklarına ve onların çocuklarına vakıf kurma yoluyla bağışlamışlardır. Böylelikle aile vakfının sağladığı imkanlardan yararlanmışlar, özel mülkiyetleri üzerinde mirasçılarını belirleme hakkına sahip olmuşlar ve bu kişilerin ilerleyen

zamanda kalıcı bir mülke sahip olmalarını da temin etmişlerdi.

Hanedan mensubu kadınlar ise Osmanlı'nın her döneminde vakıfların kuruluşunda etkin bir rol oynamış ve kurdukları vakıflarla her zaman örnek bir profil oluşturmuşlardır. Padişahın eşleri, valideleri ve kızları gelirleri ile doğru orantılı olarak her zaman daha yüksek ölçekli vakıflar kurmuşlar ve kurdukları vakıfları hayır işlerine adanmışlardır. Bu profile sahip olan kadınların ekonomik olarak herhangi bir kaygıları olmadığından ailevi vakıf kurma çabasına girmemişlerdir. Ve büyük camiler, külliyeler inşa ettirerek toplumsal hayata katkı sunmayı amaçlamışlardır. Sultanların yönelmiş oldukları bir diğer bölge ise kutsal topraklarda kurdukları vakıflardır. İncelediğimiz dönemde sultanlara ait vakıf senetleri zeyl vakfiye kaydı şeklindedir. Vakıf kurulduktan sonra en önemli konu vakfın döngüsünü sağlayıp devamlılık oluşturmaktır. Zaman içerisinde vakfın gelirleri giderlerini karşılayamaz duruma geldiğinde vakıflarına ek akarlar sağlamış ve zaman zaman yaşadıkları durumlar çerçevesinde yeni şartlar eklemişlerdir.

Çalışmamızdaki bir diğer statü sahibi kadın grubu askeri sınıfla bir şekilde bağlantısı olan kadınlardır. Bunlar orta halli Osmanlı kadınlarına göre daha fazla hanedan mensuplarına göre ise daha az mal varlığına sahip olmuşlardır. Genellikle yüksek ölçekli vakıflar kurmuş ve cami, mescit, çeşme gibi binalar inşa ettirip bu yapıların ihtiyaçlarının karşılanması için çeşitli miktarlarda para vakfetmişlerdir.

Davutpaşa Mahkemesi'ne başvuru yapan gayrimüslim kadınlar ise vakıflarını mensubu oldukları cemaatlere bağışlamayı tercih etmişlerdir. Ermeni Kilisesi'ne nakit sağlamış ve şart özürlenirse vakfın gelirinin Ermeni fukarasına dağıtılmasını şart koşmuşlardır. Bu durum anlaşıldığı üzere aidiyet kavramı ile ilgilidir.

Finans

Finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG)

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri: 5 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

İstanbul Mahkemesi

İSTM., ŞSC.01, d.31, s.82b-83a; d.33, s.22b-23a; d.33, s.52b-54a; d.33, s.54b-55a; d.41, s.70a-71b; d.55, s.123b-125a; d.74, s.4b-5a.

İstanbul Bab Mahkemesi

İSTM., ŞSC.02, d.198, s.73b; d.198, s.81b; d.200, s.83a-84b; d.200, s.89a-b; d.201, 74-a; d.202, s.68a-b; d.202, s.72b-733a; d.204, s.41a-42b; d.204, s.44b-46a; d.204, s.52b-53a; d.204, s.87a-b; d.205, s.2b-3a; s.205, s.74a-b; d.208, s.24a-b; d.208, s.28a-29a; d.212, 26b; d.218, s.2a; d.224, s.46-b; d.224, s.94a; d.226, s.89b-90a; d.227, s.73b; d.231, s.86b; d.231, s.87a; d.232, s.5a; d.232, s.65b-66a; d.245, s.52b-53a; d.247, s.41b-42a; d.249, s.3a-b; d.260, s.77b-78a; d.268, s.70a-b; d.269, s.70b-71a; d.271, s.21b-22a; d.237, s.30b-31b; d.276, s.80a-b; d.277, s.65a-66a; d.280, s.57b-58a; d.282, s.22b-23a; d.296, s.16b-17a; d.300, s.12b-13a; d.301, s.47b-48a; d.304, s.35b; d.306, s.32; d.318, s.68b-69b; d.319, s.57b-58a.

Evkâf-ı Hümâyün Müfettişliği Mahkemesi

İSTM., ŞSC.04, d.146, s.11; d.146, s.77-78; d.147, s.146; d.148, s.59-60; d.148, s.116; d.148, s.185; d.148, s.196; d.148, s.201; d.151, s.86; d.151, s.93-95; d.151, s.112; d.150, s.78-82; d.151, s.138-139; d.154, s.147; d.154, s.157; d.154, s.280-281; d.156, s.49; d.161, s.70; d.162, s.1; d.162, s.53-54; d.162, s.90; d.162, s.119-120; d.164, s.127-128; d.169, s.12-13; d.169, s.56; d.169, s.70; d.173, s.48; d.173, s.50; d.173, s.53; d.175, s.152-153; d.178, s.30-31; d.178, s.2-3; d.180, s.4-5; d.180, s.70; d.179, s.199-200; d.180, s.115; d.180, s.121; d.182, s.29; d.183, s.55; d.183, s.98; d.183, s.115; d.183, s.140; d.186, s.85; d.188, s.2; d.188, s.77-78; d.191, s.65; d.190, s.11-12; d.190, s.20; d.190, s.75-76; d.193, s.12-13; d.193, 26; d.193, s.82; d.195, s.8-9; d.195, s.10; d.195, s.24; d.195, s.46; d.195, s.76; d.195, s.89-90; d.195, s.94; d.195, s.129-130; d.202, s.70-71; d.208, s.66-67; d.200, s.17-18; d.200, s.21; d.204, s.18; d.206, s.23; d.206, s.37-38; d.232, s.22; d.208, s.16; d.220, s.7; d.220, s.8; d.220, s.10; d.208, s.69; d.209, s.23; d.209, s.80; d.220, s.30; d.211, s.29-30; d.213, s.81; d.220, s.44; d.220, s.51; d.222, s.5; d.123, s.37-38; d.227, s.80; d.227, s.87; d.227, s.114-115; d.238, s.79-81; d.240, s.46; d.245, s.39; d.246, s.64; d.246, s.66; d.244, s.84-85; d.248, s.50-54; d.246, s.276-277; d.246, s.296-297; d.246, s.308-309; d.248, s.119-120; d.248, s.159; d.255, s.2; d.261, s.30; d.249, s.150; d.251, s.101-102; d.251, s.113; d.256, s.78; d.256, s.136-137; d.258, s.102-104; d.258, s.150; d.258, s.162-163; d.261, s.118-119; d.261, s.130-132; d.261, s.136-139; d.261, s.152-154; d.261, s.156-157; d.258, s.168; d.261, s.242-245; d.262, s.53-54; d.262, s.71-72; d.264, s.11-12; d.268-44-45; d.268, s.84-85; d.267, s.19-20; d.267, s.74-75; d.272, s.107-108; d.274, s.108-111; d.280, s.14-15.

Kısmet-i Askerîye Müfettişliği Mahkemesi

İSTM., ŞSC.05, d.236, s.41a; d.275, s.46b-47a; d.275, s.47a-b; d.275, s.83b-84a; d.300, s.59a-b; d.328, s.58b-59a; d.340, s.50a-b; d.351, s.54a; d.376, s.6a-7a; d.415, s.39a-41b.

Davutpaşa Mahkemesi

İSTM., ŞSC.08, d.95, s.2a; d.95, s.41-b42a; d.95, s.16a-b; d.95, s.5a-b; d.95, s.10b-11a; d.95, s.11b; d.95, s.18b-19a; d.95, s.21a-b; d.95, s.23a-b; d.95, s.29a; d.95, s.29b; d.95, s.31a-32b; d.95, s.37b-38a; d.95, s.38a-b; d.95, s.39b-40a; d.95, s.40a-41b; d.95, s.44a-45a.

Balat Mahkemesi

İSTM., ŞSC.17, d.53, s.39a; d.55, s.102a-b; d.87, s.64a; d.106, s.79a; d.109, s.72a.

Telif Eserler

Akgündüz, A. (1996). *İslam hukukunda ve Osmanlı tatbikatında vakıf müessesesi*. Osav Yayınları.

Argıt, B. İ. (2017). *Hayatlarının çeşitli safhalarında harem-i hümayun cariyyeleri: 18. yüzyıl*. Kitap Yayınevi.

- Başar, F. (2019). *Vakıf kuran kadınlar: Bildiriler*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Beydilli, K. (1999). Şehzâde Elçisi Sultanzade: İshâk Bey. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 3, 73-81.
- Bölükbaşı, Ö. F. (2024). *Darphane-i Amire*. <https://istanbultarihi.ist/208-darphane-i-amire>
- Bulut, Y. (2007). *Oryantalizm, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C.33, s. 429)*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çınar, H. (2018). *Osmanlı toplumunda vakıf kuran kadınlar: Tanzimat öncesi Osmanlı toplumunda cinsiyet, mahremiyet ve sosyal hayat*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Eyice, S. (1994). *Davud Paşa külliyesi, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C.9, s. 43)*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Güler, M., Özdamar, R. (2021). III. Ahmed'in kızı Saliha Sultan ve vakıfları: 1127-1192/1715-1778. *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, 3, 122-126.
- İpşirli, M. (2024). *Bab Mahkemesi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bab-mahkemesi#:~:text=Osmanlı%20Devleti'nde%20b%C3%BCy%C3%BCk%20%C5%9Fehir,olan%20n%C3%A2iblerin%20ba%C5%9Fkanlı%C4%B1k%20yapt%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20mahkeme.&text=Osmanlı%20d%C3%B6neminde%20%C4%B0stanbul'un%20hukuk%C3%AE,idar%C3%AE%20i%C5%9Flerine%20bakan%20kaza%20te%C5%9Fkil%C3%A2t%C4%B1.&text=%C4%B0sl%C3%A2m%20devletlerinde%20h%C3%BCk%C3%BCmdar%2C%20vali%2C%20kad%C4%B1,ric%C3%A2linin%20vekili%2C%20temsilci%20veya%20yard%C4%B1mc%C4%B1s%C4%B1>
- Kala, E. S., Akarçesme, İ. (2019). *Mihrişah Sultan Vakfı*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Keçici, Z. C. (2020). Arşiv belgeleri üzerinden Davudpaşa Mahkemesi'nin mimari bir incelemesi. *History Studies, A Tribute to Assoc*, 12/2, 515-529.
- Özyalvaç, Ş. P. (2023). 18. yüzyılda İstanbul'dan Edirne'ye yolculuk: Kadı Mehmed Nebih Efendi örneği. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 19, 241-68.
- Pierce, L. P. (2012). *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümler ve kadınlar*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tanman, M. B. (1992). *Balat Cami ve tekkesi. Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C.5, s. 7-8)*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Turan, Ş. (1994). *Davud Paşa, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (C.9, s. 37-38)*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uluçay, Ç. (2011). *Padişahların kadınları ve kızları*. Ötüken Neşriyat.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin ilmiye teşkilatı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yediyıldız, B. (2003). *XVIII. yüzyılda Türkiye'de vakıf müessesesi: bir sosyal tarih incelemesi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

This study focused on examining the role of women in waqf establishment and management between 1750 and 1800 in İstanbul, using unique data provided by waqf records. Understanding the environmental perspective, sensitivity, sense of unity, and responsibility of individuals often requires analyzing prominent behaviors within society. However, when it comes to women, making such assessments is not always easy, as official records generally do not provide much information about women who remain in the background of society. In this context, waqf documents stand out as valuable sources, offering unique insights. Understanding women's activities in the historical process is particularly challenging in the Ottoman period, where official records and historical writing were predominantly shaped around men. In this regard, waqf provide a crucial source of data revealing the influence and responsibilities of women in society. Waqf in Ottoman society operated both in social and economic spheres, with women's roles in this process being carried out meticulously.

During the classical period of the Ottoman Empire, due to the absence of a centralized social organization structure, the ruling class and members of the dynasty assumed significant responsibility to meet the diverse needs of society. The waqf system became one of the most important mechanisms for fulfilling these social responsibilities. After the conquest of İstanbul, the construction of large complexes (Külliye) created communal spaces where waqf became centers that fostered social solidarity and brought society together. Waqf provided public services accessible to everyone in Ottoman society, regardless of gender, class, or wealth.

In this context, our study examines the roles of women in İstanbul in waqf and managing waqf between 1750 and 1800. The social responsibilities assumed by women through foundations are crucial in understanding their place in the social structure of the period the contributions women made to society through waqf demonstrate the extent of their active role in the public sphere during the Ottoman era.

For this research, the İstanbul Şer'iyye (İslamic court) registers were analyzed, specifically focusing on the record from the İstanbul Court, Bab Court, Kısmet-I Askeriye Court, Evkâf Müfettişliği Court, Davudpaşa Court and Balat Court. The selection of these courts aimed to provide a broad perspective on the waqf activities of women from various social backgrounds. Women from military families applied to the Kısmet-I Askeriye Court to register their waqfs, while members of the dynasty typically applied to the Evkâf Müfettişliği Court. The waqf documents of non-Müslim women, on the other hand, were found mostly in the Davudpaşa Court. The records from the İstanbul Court, Bab Court and Balat Court provided an opportunity to evaluate how women from the upper and middle classes, both ordinary and prominent, responded to societal needs through both small- and large-scale waqfs. This comprehensive evaluation allows for the examination and assessment of the roles and contributions of women from different social classes and religious backgrounds in the same period through the lens of waqfs.

These court records offer a rich source for understanding the priorities of women in their waqf activities. Additionally, the study aims to map these priorities using Geographic Information Systems (GIS). With the map we prepared using ArcGIS online software, the neighborhoods in which the waqf founders lived in 18th-century İstanbul have been visualized, revealing the spatial distribution of the waqf.